

Jan-Andrea Bernhard, Urs B. Leu, Viliam Čičaj (eds.), *Wissenstransfer Der Einfluss des Schweizer Buches auf Ost- und Westeuropa in der Zeit des Ancien Régime*, TVZ Zürcher Beiträge zur Reformationgeschichte 32, Zürich, Der Theologische Verlag Zürich Ag TVZ, 2024, 443 p.

Preocupările pentru cercetarea tipăriturilor cu valoare istorică nu cunosc granițe politice, ceea ce au urmărit să demonstreze conferințele centrate pe aspectele legate de istoria cărților europene, care s-au ținut în câteva centre culturale europene. Făcând referire la lipsa colaborărilor dintre cercetătorii din vechiul „Ost- und Westblock”, autorii *Cuvântului-înainte* din volumul pus în discuție, Jan-Andrea Bernhard și Urs B. Leu, evocă organizarea întâlnirii specialiștilor în Slovacia la castelul Smolenice. În aprilie 2007 s-a deschis astfel era colaborărilor în domeniu, iar la buna desfășurare în viitor a contribuit și publicarea referatelor în anul 2011, la Bratislava. În anul 2009, la Bratislava a avut loc o altă întrunire de acest fel, organizată de Viliam Čičaj și Jan-Andrea Bernhard. Aceiași organizatori au reușit să strângă din nou specialiștii în domeniul cărții vechi, în aprilie 2013, la Zentralbibliothek din Zürich. După cum se spune în *Vorwort*-ul ediției de față din anul 2024: „Aus verschiedenen Gründen dauerte es ein Jahrzehnt, bis diese Vorträge gesammelt, redigiert und veröffentlicht werden konnten ...”. Oricum, credem că apariția acestei culegeri de studii, chiar și la 10 ani de la reuniune, este un câștig pentru noi toți, pentru că, altfel, *verba volant...* Organizatorii au avut în vedere, încă de la început, utilitatea schimburilor de idei, a transferului de cunoștințe dintre istoricii cărții din întreaga Europă, din acest „blühenden Kulturraum” – spațiul cultural înfloritor, având la bază tradiția culturală comună.

Volumul prezentat se încadrează în seria *Contribuții de la Zürich la istoria Reformei*, având numărul 32. Că Reforma s-a răspândit în întreaga Europă, aceasta o demonstrează titlurile studiilor, dar și lista contributorilor la această apariție, care provin de la diferite biblioteci și instituții de cultură și învățământ din: Slovacia, România, Polonia, Ungaria, Cehia, Elveția. Aria geografică, după cum se poate observa, cuprinde exact ceea ce și-au propus organizatorii: prin intermediul cărții elvețiene să facă cunoscute colecții de carte din acea *Osteuropa*, întreprindere care nu este deloc de nișă în acest domeniu. Contribuțiile unui număr

însemnat de autori – Viliam Čičaj, Gábor Sipos, Arkadiusz Wagner, Iacob Mârza, Eva Frimmová, Mihály Imre, Jaroslava Kašparová, Klára Komorová, Attila Verók, Urs B. Leu, István Monok, Sándor Előd Ósz, Róbert Oláh, Helena Saktorová, Richard Šípek, Marta Vaculínová, Judit P. Vásárhelyi, Ádám Alex Hegyi, Mihály Imre, András Szeghy, Jan-Andrea Bernhard – au în centrul atenției Elveția, ca loc de tipărire, în majoritatea cazurilor.

Întregul volum, prin studiile publicate, demonstrează cât de mare era în secolele trecute căutarea produselor provenite din tipografiile elvețiene. Cărțile tipărite în Elveția – *Helvetica* – au avut un loc bine definit în bibliotecile europene încă de la apariția tiparului. Rezultatele cercetărilor istoricilor cărții publicate în volumul prezentat demonstrează rolul modelator al cărților elvețiene pentru societatea europeană, începând din cea de-a doua jumătate a secolului al XV-lea până în secolul al XVIII-lea avut în vedere. Basel, Zürich, Geneva, Lausanne etc. sunt cele mai cunoscute centre tipografice, aflându-se printre cele mai importante din Europa vremii. Pe parcursul perioadei incunabulare s-au concurat reciproc cu cele din Germania, Olanda, Italia, Franța, în primul rând. În secolele XVI-XVIII, *Helvetica* și alte tipărituri vest-europene au stat la baza unui schimb intercultural, identificat de autorii volumului, cu Europa Centrală și de Est.

Studiile din volum sunt organizate în trei capitole principale, care cuprind cele mai diverse elemente de interes pentru istoricii cărții tipărite, dar și manuscrise. Dovada faptului că tipăriturile au circulat între spații geografice și culturale se regăsește în identificarea *ex-librisurilor* și supralibrosurilor, a însemnelor marginale; cataloage vechi de bibliotecă sunt oglinda temelor predilecte ale proprietarilor de cărți, dar și dovada circulației lor. Cuprinsul bibliotecilor studiate a permis identificarea modului de *Wissenstransfer*, de distribuție, dar și înțelegerea impactului cărților *Helvetica* în Europa Centrală și de Est.

Primul grup de studii *Überblicke* se deschide prin studiul lui Viliam Čičaj (Slovacia), care aduce în discuție piața de carte, circulația cărții de la tipograf spre bibliotecă sau cititor; Gábor Sipos (România) prezintă cărțile elvețiene ajunse în bibliotecile colegiilor catolic, reformat și unitarian din Cluj; acest prim segment este încheiat prin contribuția lui Arkadiusz Wagner (Polonia), cu referire la supralibrosul polonez din secolul al XVI-lea și începutul celui de-al XVII-lea, însoțit de numeroase imagini demonstrative.

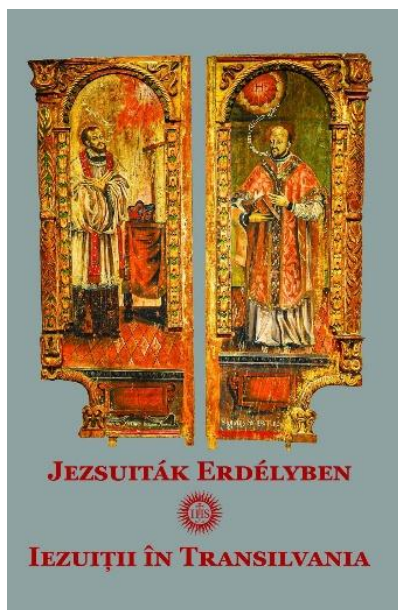
Grupul central de contribuții *Buch- und Wissenstransfer vom 15. bis 17. Jahrhundert* se deschide cu studiul lui Iacob Mârza (România), care urmărește existența celor 131 de exemplare de incunabule de proveniență elvețiană în bibliotecile din România; Eva Frimmová (Slovacia) are în centrul atenției relațiile dintre umaniștii elvețieni și numeroși erudiți din Slovacia, mai ales în secolul al XV-lea; Mihály Imre (Ungaria) urmărește *Biblia Tigurina* (1544), pe Albert Szenczi Molnár și rolul acestuia în traducerea în limba maghiară a *Bibliei de la Vizsoly* (1590); Jaroslava Kašparová (Cehia) este interesată de literatura spaniolă

prin edițiile de la Basel și Geneva prezente în bibliotecile din spațiul istoric al Cehiei în secolele XVI-XVII; Klára Komorová (Slovacia) aduce în atenția specialiștilor figura episcopului catolic slovac Zacharias Mossóczi, umanist și posesor de bibliotecă, în care un loc de cinste îl ocupă *Helvetica* din secolul al XVI-lea; Attila Verók (Ungaria) atinge o temă similară, avându-l în atenție, de această dată, pe umanistul transilvănean Johannes Honterus și stagiul său la Basel, concretizat prin editarea unor lucrări, totul pus în legătură cu *Helvetica* în biblioteca gimnaziului de la Brașov (sec. XVI); Urs B. Leu (Elveția) propune *Zwei Briefe von Johannes Sambucus (1531-1584) an Conrad Gessner (1516-1565)*, articol în care Sambucus îl informează pe prietenul de corespondență, umanistul Conrad Gessner, autorul celebrei bibliografii universale *Bibliotheca universalis*, despre descoperirea a două manuscrise bizantine din secolul al XV-lea; István Monok (Ungaria) identifică în studiul prezentat factorii de influență a produselor tipografiilor din Basel, Geneva și Zürich asupra intelectualității din Ungaria și Transilvania, adăugând și ideea despre răspândirea tipăriturilor elvețiene în acest spațiu geografic; Sándor Előd Ósz (România) urmărește prezența literaturii reformate, implicit a lui Jean Calvin, apărută mai cu seamă la Geneva, aflată în bibliotecile publice din Transilvania; Róbert Oláh (Ungaria) este preocupat de aceeași temă, incluzând în cercetarea sa bibliotecile din Ungaria; Helena Saktorová (Slovacia) identifică în contribuția sa *Helvetica* din secolul al XVI-lea în bibliotecile franciscanilor din Slovacia de astăzi; Richard Šípek (Cehia) se referă la cărțile preotului elvețian Jakob Ryter (1543-1610), susținător al reformei lui Luther, aflate în biblioteca Nostitz din Praga; Marta Vaculínová (Cehia) abordează *Geleniana* aflată la biblioteca muzeului din Praga, însemnând cărțile lui Sigismundus Gelenius/Zikmund Hrubý z Jelení, 1497?-1554, care a făcut o carieră în calitate de corector și editor în tipografia frobeniană de la Basel; Judit P. Vásárhelyi (Ungaria) analizează prima traducere în limba maghiară a lucrării lui Calvin, *Institutio Christianae Religionis*, realizată de Albert Szenci Molnár; Attila Verók (Ungaria) tratează în cel de al doilea studiu publicat soarta cărților din bibliotecile private ale sașilor transilvăneni (1550-1650).

Ultimul capitol al contribuțiilor tratează tema *Buch- und Wissenstransfer in 18. Jahrhundert*. Ádám Hegyi (Ungaria) urmărește în primul său studiu transferul de carte și cunoștințe în secolul al XVIII-lea, privind cărțile umaniste în bibliotecile studenților maghiari din Basel; apoi, cărțile interzise în Ungaria în secolul al XVIII-lea: autorii de la Basel din secolul XVII în bibliotecile studenților din Ungaria; capitolul și volumul se încheie prin contribuția organizatorului conferinței Jan-Andrea Bernhard (Elveția) cu o cercetare privitoare la drumul cărților studenților maghiari aflate în biblioteci elvețiene, bazat pe schimburi culturale europene posibile și prin cercetarea provenienței, a *ex-librisului* sau a supralibrosului. Volumul se încheie cu nelipsite registre de localități și personalități istorice și cu lista autorilor.

Organizatorii conferinței, ca și editorii volumului, au reușit, printr-o selecție sânguincioasă, să realizeze o culegere de studii care ar putea fi numită chiar monografie pe o temă dată: influența cărților elvețiene în spațiul Europei Centrale și de Est.

EVA MÂRZA*

Bernád Rita-Magdolna, Hegedűs Enikő, Szász Hunor, *Jezsuiták Erdélyben. Iezuiții în Transilvania. Kiállítási katalógus. Catalog de expoziție*, Gyulafehérvár. Alba Iulia – Székelyudvarhely. Odorheiu Secuiesc, Editura Muzeului Național al Unirii Alba Iulia, 2024, 192 p.

Prezentarea patrimoniului istoric și documentar al Bisericii Romano-Catolice din Transilvania se înscrie în orizontul istoriografic printr-o nouă prezentare, după ce în anul 2023 a apărut pentru zona subscrisă un catalog al autoarei R. M. Bernád, *A gyergyói Szent Miklós-templom kincsei*. Autoarea catalogului apărut în anul 2023, împreună cu colaboratorii Enikő Hegedűs și Hunor Szász, valorifică într-o expoziție însoțită de un cuprinzător și elegant catalog ființarea

Ordinului Iezuit/Societas Jesu în Transilvania/Jezsuiták Erdélyben. În catalogul de expoziție semnat de autori, totodată curatori de expoziție, este prezentat tezaurul creat și utilizat, apoi lăsat de iezuiți în patrimoniul transilvănean. Tablouri, icoane, portretele sfinților, veșminte preoțești, cărți, statui, documente autentice, matricole, relicve și altele păstrate în bisericile și casele parohiale formează acum un fundament pe care iezuiții își clădeau existența în Transilvania.

Omnia ad maiorem Dei gloriam! Sub acest motto al Societății, membrii săi, timp de cel puțin trei secole, au fost prezenți și în Transilvania. Societatea poate fi confundată, la începutul său, cu numele celui pe care Biserica Romano-Catolică îl consideră fondatorul acesteia, Ignatius de Loyola. Răspândirea Ordinului prin Europa și în lume se datorează implicării membrilor în misionarism, întemeierea de școli și educație, în general. În anul 1534, după întrunirea grupului de prieteni

* Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia.

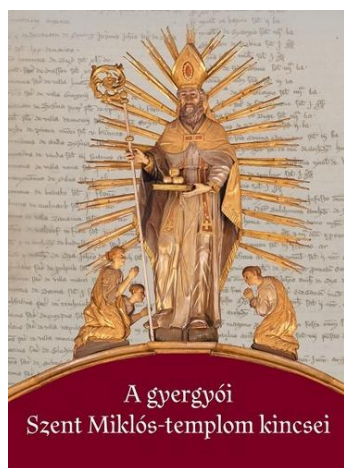
în frunte cu Ignatius de Loyola, la Paris, având ca scop ducerea apostolatului în Țara Sfântă și ajutând pelerinii creștini, destinul le-a schimbat calea, ei ajungând la Roma. Acolo papa Paul al III-lea le-a autorizat Formula de înființare a Societății lui Isus în anul 1540, cu prepozitul general Ignatius de Loyola. Stând în fruntea Contrareformei catolice, iezuiții se află în Transilvania din deceniul opt al secolului al XVI-lea. Prezența lor aici a suferit unele sincope cauzate de influența politică din partea principilor calvini.

Expoziția *Iezuiții în Transilvania*, itinerantă în Transilvania, a ajuns în perioada 25 aprilie – 30 iunie 2024 la Alba Iulia, în spațiile Muzeului Național al Unirii. Într-o prezentare spectaculoasă, au defilat în fața ochilor vizitatorilor obiecte păstrate în diferite colecții ecleziastice romano-catolice din țară, de la Miercurea Ciuc, Odorheiu Secuiesc, Someșeni, Gheorgheni, Târgu Mureș, Sibiu, Cluj-Mănăștur, Arhiepiscopia Romano-Catolică din Alba Iulia, dar și din străinătate, de la Budapesta. Ordinul Iezuit a lăsat în Transilvania urme bogate în edificii bisericesti sau case parohiale, mănăstiri, instituții de învățământ, unele dispărute astăzi, altele funcționale, documente de arhivă, cărți și altele. Având la bază o bogată bibliografie de specialitate, autorii catalogului și ai conceptului expozițional, deopotrivă, au expus într-o formulă cronologică artefactele, începând cu cele mai vechi, incunabule – cărți aparținătoare Ordinului, spre exemplu: Augustinus Aurelius, *Opera sermonum*, Paris, cca 1499; Jacobus de Voragine, *Legenda sanctorum*, Strasbourg, 1489; opera lui Ignatius de Loyola, *Exercitia spiritualia*, 1680, ultimele două din vechile colecții de la biblioteca mănăstirii franciscane din Șumuleu Ciuc. Pentru că educația se făcea prin cărți, expoziția demonstrează această realitate prin câteva scrieri reprezentative: *Ratio atque Institutio*, Roma, 1606, manuale școlare *Institutiones Logicae* ale profesorului J. A. Horváth, Tyrnaviae, 1771 sau *Elementa Arithmeticae*, aparținând iezuitului Maximilian Hell, Vindobonae, 1773. Dintre obiectele tridimensionale care îmbogățesc patrimoniul iezuit din Transilvania, face parte statuia sculptată din lemn care îl reprezintă pe Ignatius de Loyola sau cea a lui Francisc Xavier, ambele din secolul al XVII-lea, păstrate la Biserica Romano-Catolică „Sfântul Nicolae” din Odorheiu Secuiesc. Relicvele sfinților, cruci episcopale, fotografii ale bisericilor și ale personalităților vremii, din rândul oamenilor politici și bisericesti, toate documentează creșterea, dar și descreșterea importanței Ordinului în Transilvania.

Pentru construirea expoziției și a catalogului prezentat s-au implicat, într-o colaborare constructivă, muzeele de la Miercurea Ciuc și Cluj-Napoca, Galeria de artă istorică de la Budapesta, Muzeul Național al Unirii de la Alba Iulia, Mănăstirea Franciscană din Cluj-Napoca, arhiva Arhiepiscopiei Romano-Catolice și Arhiepiscopia Romano-Catolică din Alba Iulia, arhiva Provinciei și Provincia iezuită de la Budapesta, Parohia Romano-Catolică „Sfântul Ioan” de la Târgu Mureș, Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca și alte numeroase

instituții religioase și laice din Satu Mare, Baia Mare, Timișoara, Brașov, Sibiu, București.

EVA MÂRZA*

Bernád Rita-Magdolna, *A gyergyói Szent Miklós-templom kincsei*, Gyergyószentmiklós, F&F International, 2023, 224 p.

Comorile Bisericii „Sf. Nicolae” din Gheorgheni este titlul cărții autoarei Rita Magdolna Bernád, carte care se adresează unui anumit public, format, după cum spune autoarea, din „locuitorii, vizitatorii și admiratorii orașului meu natal”. Gheorgheni, o localitate cu rezonanță istorică din județul Harghita, adăpostește, între alte monumente, o biserică romano-catolică ale cărei comori le-a inclus autoarea în albumul bogat ilustrat și completat cu un text realizat de o bună

cunoascătoare a istoriei locului, și nu numai a acestui loc.

Arhivist principal la Arhiepiscopia Romano-Catolică de Alba Iulia, doamna dr. Rita Bernád este, de fapt, persoana care răspunde de arhivele romano-catolice din Transilvania. Arhivele ecleziastice pe care le-a organizat pe parcursul activității sale de peste douăzeci de ani au o lungime de kilometri. Absolventă a Universității „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia și a cursului postuniversitar de la Universitatea Eötvös Lóránt din Budapesta, ea a devenit o foarte bună cunoascătoare a izvoarelor istorice din Biserica Catolică din Transilvania. Pentru implicarea sa culturală a primit în anul 2019 *Premiul Gyula Pauler*, acordat de Ministerul Culturii și Învățământului din Ungaria.

Doamna Rita Bernád este autoare a numeroase cărți de specialitate, în care analizează colecții arhivistice transilvane, toate bazate pe cunoștințele practice acumulate. Preocupată de pedagogia arhivistică, pe lângă activitatea practică zilnică, îi inițiază în tainele muncii de arhivă pe copiii mai mici și mai mari, oferindu-le posibilitatea de a face cunoștință cu unele activități ale arhivistului sau chiar ale restauratorului de documente. Din acest segment al muncii în arhivă face parte *Útmutató az egyházi anyakönyvek vezetéséhez és kezeléséhez*, Kolozsvár, Verbum, 2023, un îndreptar metodologic pentru lucrătorii în arhivele Arhiepiscopiei. Mărturie a priceperii și implicării autoarei stau numeroase

* Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia.

repertorii de documente arhivistice: ale arhivei episcopale de Alba Iulia (2006), ale parohiilor (I, 2009), *Az erdélyi püspök székesegyháza*, I-II, Gyulafehérvár–Kolozsvár, Verbum, 2021, împreună cu Kovács Bálint a realizat lucrarea *Arhiva de Colecție Armeano-Catolică din Gherla*, Budapest-Gyulafehérvár-Leipzig (2011); dintre ultimele realizări face parte expoziția itinerantă *A jezsuiták levéltári hagyatéka az erdélyi plébániák gyűjteményeiben*, care se încadrează perfect în profilul preocupărilor Ritei Bernád.

Tezaurul Bisericii „Sf. Nicolae” din Gheorgheni este titlul atotcuprinzător pentru comorile incluse în lucrarea pe care o prezentăm. Cele 224 de pagini, cu 259 de figuri incluse, atent selectate din piesele cu valoare istorică documentară și materială, reprezintă rezultatul colecționării într-un timp istoric îndelungat din zona avută în atenție. Sculpturi, picturi murale, inscripții, obiecte liturgice, orga, fotografii, ilustrate vechi, cărți vechi și documente de la bibliotecă și arhivă sunt incluse în acest volum elegant. Fiecare piesă prezentată este descrisă și încadrată în epoca din care provine și este însoțită de o istorioară susținută și de un bogat aparat critic, format din bibliografie și documente de arhivă aferente.

„Istoria bisericii „Sfântul Nicolae” din Gheorgheni, considerată cea mai definitorie clădire a orașului, este inseparabilă de comunitatea care a construit-o, soarta și trecutul lor fiind împletite.“ (*Rezumatul* autoarei, p. 223). Utilitatea cărții rezultă atât din reprezentările de piese reunite, incluse în lucrare, cât și din textul explicativ însoțitor. Volumul se deschide printr-o dedicație a decanului Dávid György, un *Cuvânt-înainte* al autoarei, care, apoi, ia la rând toate obiectele valoroase colecționate sau legate de parohie, începând cu edificiul dedicat Sf. Nicolae. Istoria bisericii actuale nu este una străveche, chiar dacă prima mențiune documentară a unei biserici a locului se referă la secolul al XIII-lea. Alte referințe vorbesc despre evenimentele petrecute în secolele următoare, până la necesitatea de a construi o nouă biserică din resturile celei vechi distruse. În anul 1756 s-a construit biserica actuală, în care sunt îngrijite bunurile salvate și cele nou colecționate. Vechimea parohiei, care se trage din secolul al XIII-lea, se justifică mai nou prin descoperirea unui mormânt databil în acest secol și aflat în apropierea turnului bisericii. Demonstrația ocupării postului de paroh este realizată începând cu anul 1332, iar dintre personalitățile legate de viața parohiei, prin expunerea unui portret, este amintit Mihai Fogarasy (1800-1882), episcopul Transilvaniei, dar și Márton Áron (1896-1980), episcop, apoi arhiepiscop de Transilvania.

O secvență importantă din album se referă la comorile bibliotecii, considerată de autoare una dintre cele mai valoroase biblioteci parohiale din Arhiepiscopie. Este interesantă informația din care aflăm că cele 300 de parohii catolice din Transilvania adăpostesc biblioteci cu fonduri de carte cu valoare istorică și documentară. În biblioteca parohiei catolice din Gheorgheni se păstrează manuscrise medievale deosebit de valoroase: o *Evanghelie* datată cu

anul 1354, *Missale gothicum*, decorat cu inițiale în culorile albastru și roșu din anul 1428, o copie după autorul Nicolaus de Lyra, *antifonale* și *graduale* din secolul al XV-lea. Toate aceste codexuri reprezintă cele mai valoroase comori ale bibliotecii. Încă din secolul al XVII-lea și următoarele provin numeroase cărți tipărite cu însemnări manuscrise și *ex-librisuri*. Din arhiva bisericii face parte, spre exemplu, *Historia domus*, istoria parohiei, care cuprinde anii 1673-1836, pentru istoricii locului fiind o sursă documentară extrem de importantă. Sunt prezentate apoi diferite registre, procese verbale de la ședințele consiliului parohiei, un document de constituire a unei societăți culturale din 1728 și altele.

Albumul se încheie cu lista ilustrațiilor, registrul de nume și locuri, lista de documente de arhivă, unde predomină cea mai importantă sursă GYÉL, Arhiva Arhiepiscopiei de Alba Iulia, bibliografia de specialitate, sursele de pe internet, iar la sfârșit sunt inserate rezumate în limba română și în limba engleză.

Rita Magdolna Bernát oferă publicului specializat și laic o carte frumoasă, bogat documentată, susținută de instituții ecleziastice locale și de Arhiepiscopia Romano-Catolică de Alba Iulia. Această apariție editorială completează informații prețioase despre istoria locului și despre viața culturală și bisericească a locuitorilor Transilvaniei. Considerăm că ar fi utilă și o traducere a cărții în română și în engleză, care i-ar asigura o mai largă circulație în țară și în afara ei.

EVA MÂRZA*

Anca Elisabeta Tatay, Cornel Tatai-Baltă, *Gravorul Mihail Strilbițchi (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2023, 345 p.

Așa cum ne anunță din titlu, autorii acestui volum, Anca Elisabeta Tatay și Cornel Tatai-Baltă, și-au propus să surprindă activitatea unui gravor activ în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în spațiul Moldovei istorice, Mihail Strilbitchi. Un scurt *Argument* (p. 9-10) ne convinge asupra importanței cercetării acestui segment al artei românești: ilustrația de carte și implicit asupra personalității gravorului activ la Iași, Movilău și Dubăsari. Acesta este și rostul capitolului dedicat vieții lui Mihail Strilbitchi, cel care a fost deopotrivă tipograf, editor, gravor, legător de cărți, traducător, scriitor,

* Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia.

dar și agent în serviciul de informații al țarului (*Scurtă prezentare a vieții și activității lui Mihai Strilbițchi circa 1730-1805/7*, p. 11-17). Enumerarea rolurilor/atribuțiilor pe care acesta și le-a asumat de-a lungul vieții îl transformă într-un personaj extrem de interesant, biografia sa fiind cu atât mai mult demnă de a fi reconstituită. Este ceea ce realizează și autorii cărții de față, prin prezentarea cronologică nu doar a contribuției sale la ilustrația de carte, a parcursului său din perspectiva „fabricantului de cărți”, ci și prin informații adiacente asupra vieții unui artist talentat, pus în fața unor provocări diverse cărora trebuie să le facă față nu doar pentru a supraviețui, ci pentru a se remarca și din punctul de vedere al statutului material. Cu o origine incertă (polono-ruso-ucraineană), născut în orașul Mirgorod din regiunea Poltava, Mihail Strilbițchi a urmat Academia Teologică din Kiev, dar nu a dorit să se oprească doar asupra unei cariere ecleziastice, deși titlaturile sub care și-a semnat cărțile pe care le-a tipărit – „popă, iereu, protoiereu, exarh al Mitropoliei Moldovei” – demonstrează un *cursus honorum* deloc de neglijat. Pasiunea pentru cartea tipărită l-a determinat să se desprindă de această carieră dedicată doar slujirii bisericii, pentru a activa într-un domeniu mult mai potrivit cu firea sa nestatornică, deschisă spre tot ce însemna nou. Se dedică astfel tipăririi și ilustrării cărților bisericești, dar și laice, reface legăturile cărților, desenează modele noi de coperti, publică traduceri din limba rusă în limba română sau cărți bilingve. Când nu a mai putut tipări, și-a mutat o parte din instrumentarul tipografiei sale la Mănăstirea Neamț, oferind unor călugări ai mănăstirii din experiența sa în tehnica imprimării.

Un capitol special a fost dedicat gravurilor semnate ori care îi pot fi atribuite lui Mihail Strilbițchi (*Gravura*, p. 18-92), realizate singur sau împreună cu colaboratorii săi, o cercetare aplicată asupra tuturor cărților în care acesta și-a manifestat talentul de artist. Este un capitol dens, cu descrieri și identificări argumentate ale modelelor acestui gravor, surprinse cronologic, tematic și în analogie cu alte lucrări ale sale ori ale confracților din aceeași breaslă. Un portret gravat în metal al lui Nicolae Mauroeides Chefalonitul, apărut în *Mreaja Apostolică*, o carte tipărită în limba greacă la Iași, în tipografia particulară a lui Duca Sotirovici, a marcat începutul carierei de gravor al lui Mihail Strilbițchi. Materialul nu i s-a părut însă potrivit, în continuare preferând tehnica gravurii în lemn. Au fost identificate 30 de titluri la care Mihail Strilbițchi a contribuit ca tipograf, gravor, editor, traducător sau autor, fiind analizate 45 de gravuri semnate sau atribuite. Sunt semnalate colaborările cu monahul Teofan ori cu fiul său Policarp. Cadrul foii de titlu din *Ceaslovul* de Iași (1777), stema mitropolitului Moldovei Gavriil Callimachi de pe versoul filei de titlu a *Catavasierului* (Iași, 1778) ori reprezentarea acestuia în odăjdii (în *Prăvălioara*, Iași, 1784) sunt câteva dintre modelele de referință din repertoriul gravorului.

Analiza gravurilor lui Mihail Strilbițchi nu se oprește la cărțile cu tematică religioasă, ci s-a extins, cu aceeași acribie, asupra reprezentărilor din cărțile laice

pe care acesta le-a tipărit în oficina sa proprie, „cu slovă politicească”, la început la Iași, acolo unde tipărește un *Calendar pe 112 ani*. A fost primul calendar românesc, inspirat din cel apărut la Moscova în 1710, sursă de inspirație pentru viitoarele calendare românești din secolul al XIX-lea. Autorii cărții dedicate acestui gravor insistă asupra imaginii *Zodiacului* din acest *Calendar*, căutând sursa primară, care l-a inspirat pe autor, dar și reproducerile ulterioare apariției acesteia, reprezentările planetelor, frontispiciilor și vignetelor, toate însumând realizări grafice valoroase, de referință pentru edițiile ulterioare ale altor editori de calendare din spațiul românesc.

În 1792, Mihail Strilbițchi a părăsit Iașul pentru se îndrepta spre Dubăsari. Recompensat pentru serviciile sale printr-un ucaz, Ecaterina a-II-a îi oferă dreptul legal de a tipări cărți în grecește, rusește, moldovenește și în alte limbi. Două dintre aceste producții ale noii tipografii din Dubăsari, *Bucvar* (1792) și *Ceaslov* (1794), au fost analizate din punctul de vedere al ilustrațiilor la fel de atent, pornind de la sursele de inspirație, la analogiile cu producții similare mai vechi sau mai recente. În 1796 s-a mutat la Movilău. Aici tipărește două cărți care preiau mai vechile sale gravuri: *Psaltirea* (1796), unde pe foaia de titlu este pomenită întreaga dinastie rusească, și un *Bucvar* (1800).

Activitatea lui Mihail Strilbițchi ca legător de carte este surprinsă într-un capitol special (*Legătura de carte*, p. 93-101). Pornind de la primele semnalări ale acestei preocupări din activitatea gravorului în bibliografia de specialitate mai veche (în 1911, prin Dimitrie Dan) sau de dată mai recentă sunt identificate noi volume asupra cărora a intervenit Mihail Strilbițchi: legăturile sale sunt elaborate, decorate, dar și personalizate prin semnătura legătorului, printr-un supralibros.

Concluziile cercetătorilor exprimate la finalul analizei asupra cărților și gravurilor lui Mihail Strilbițchi (p. 102-106) sunt, cu certitudine, în favoarea acestuia, un gravor talentat care a găsit în epocă modele din care să se inspire, dar a și influențat la rândul său tiparul din Moldova, copisti și miniaturisti mănăstirilor din spațiul românesc.

Periplul printre cărțile tipărite în oficine răspândite în trei localități și păstrate astăzi în colecții diferite, nu a fost ușor de reconstituit de către autorii biografiei gravorului. Tocmai de aceea, cei doi și-au propus ordonarea, sub forma unor tabele, a întregii activități a acestui prolific tipograf, ilustrator, prefațator și autor, prin semnalarea tuturor volumelor la care a contribuit și a locului în care pot fi astăzi consultate. *Tabelul cărților la care a contribuit Mihail Strilbițchi ca ilustrator, tipograf, prefațator, traducător, autor* (p. 107-112) cuprinde 30 de titluri în care regăsim trimiterea exactă la pagina/paginile în care a fost semnalată contribuția acestuia, dar și trimiterile bibliografice, autorii care au identificat aceste cărți. Tot sub formă de tabel (p. 115-121) sunt semnalate cele 19 instituții (biblioteci, muzee, depozite) în care se păstrează astăzi exemplarele la care a contribuit Mihail Strilbițchi. Alte două tabele cuprind date sinoptice, care doresc

repertorierea tuturor imaginilor pe care le-a gravat acest tipograf complex: *Tabelul gravurilor semnate sau atribuite lui Mihail Strilbițchi alături de cele ale colaboratorilor săi Monah Teofan și Policarp Strilbițchi* (p. 122-130), include toate frontispiciile, monogramele, literele ornate, foile de titlu, vinietele, stemele, nu doar gravurile mari ale personajelor religioase. Este un format ușor de actualizat la momentul semnării altor cărți, necunoscute încă, la care acesta a contribuit. Penultimul tabel ne permite o „previzualizare” a cărților tipărite de Mihail Strilbițchi prin precizarea formatului, a numărului de pagini și a ilustrațiilor pentru fiecare volum în parte (p. 131-43). O „listă a legăturilor” (p. 144-145), încheie sinteza asupra activității lui Strilbițchi prin consemnarea titlurilor, a temelor, a semnăturilor, dar și a depozitului în care regăsim cărțile legate de acesta, în aceeași cheie în care a fost alcătuit volumul de față: un repertoriu pentru viitorii cercetători, absolut necesar în cazul acestui tipograf prolific.

La fel de aplicată este și bibliografia de la finalul textului cărții. Astfel, sunt menționate pentru început titlurile – în număr de 210 – referitoare la gravorul cercetat (*Bibliografie referitoare la Mihail Strilbițchi. Dicționare, volume, studii*, p. 146-160), abia apoi urmând o *Bibliografie generală* (p. 161-171, cu alte 153 de trimiteri, confirmând ceea ce am amintit deja: volumul se dorește a fi în primul rând un instrument de lucru, util celor interesați de cercetarea ilustrației de carte, de cartea veche. Un rezumat în limba engleză face textul accesibil și altor cercetători ori pasionați ai subiectului (p. 173-177). Partea consistentă a cărții este cea a reproducerilor gravurilor lui Mihail Strilbițchi, a surselor din care s-a inspirat acesta, inclusiv cu imagini ale legăturilor realizate de el. Sunt 247 de figuri alb-negru și color, inserate pe 166 de pagini, analogiile fiind prezentate separat, de la paginile 268-314 (Fig. 130-202), pe același considerent al utilității volumului.

Cartea se deschide cu o dedicație către două cercetătoare din Ucraina, dezrădăcinate fortuit de războiul izbucnit în februarie 2022: Alina Kondratiuk (Lavra Pekerska) și Valentyna Bochkovska (Muzeul Cărții și Tiparului din Ucraina) și se încheie cu biografiile celor doi autori: Anca Elisabeta Tatay și Cornel Tatai-Baltă. Toți, inclusiv tipograful călător care a constituit subiectul volumului recenzat, sunt legați, de fapt, de aceeași pasiune pentru cartea tipărită, cartea elegantă, importantă prin conținut, dar și prin eleganța formatului. Condițiile grafice sub care se prezintă acest volum ne determină să includem în acest grup select și Editura Mega din Cluj-Napoca, care continuă astfel istoria cărții tipărite pe hârtie și a valoroșilor ei trudituri spre bucuria cititorilor de azi și de mâine.

IOANA RUSTOIU*

---

* Muzeul Național al Unirii Alba Iulia.

